

**Scitovsky Tibor
(1910–2002)**

Meghalt Scitovsky Tibor, a huszadik század közgazdaságtudományának kimagasló egyénisége. Mark Blaug, a közgazdasági elmélettörténet híres angol tudósa kötetet állított össze Nagy közgazdászok Keynes óta címmel. Közéjük sorolta Scitovskyt is, aki Blaug minősítése szerint is egyike volt az igazi nagyoknak.

Tökéletes mesterségbeli tudása volt – de ez sokakról elmondható. Ami Scitovsky Tibort megkülönböztette annyi más kiválóan képzett kollegájától, az elsősorban az eredetiség – az a képesség, hogy egy jelenségre, amelyet már mások is észleltek, új és friss szemmel nézzen rá; egy problémát, amelyről már sokan gondolkoztak, újszerűen gondoljon át. Ötlet, szellemesség, intuíció, ihlet – mindezek jellemezték gondolkodását.

Példaként említeném a jóléti közgazdaságtan egyik általa felismert és kidolgozott gondolkodási eszközét, amely Scitovsky-kritérium néven vonult be az elmélettörténetbe. Ritka az olyan gazdaságpolitika, amelynek hatása mindenkinek előnyére válna, vagy legalábbis senkinek sem okozna veszteséget. Rendszerint vannak nyertesek, és vannak vesztesek. A probléma megközelítéséhez a magyar közgazdaságtudomány másik büszkesége, Káldor Miklós (Lord Kaldor) a később Káldor-kritériumnak nevezett próbát ajánlotta. Hajlandók-e a nyertesek annyi kompenzációt fizetni a veszteseknek, hogy azok kárpótoltak érezzék magukat? Például egy új repülőteret építenek, s a zaj felbolydítja a környékbeliek életét, ennek következtében az ottani ingatlanok értéke csökken. Fedezhető-e az új repülőtér által a légi forgalomban keletkezett többletnyereségből a környékbeliek zaj okozta vesztesége? Scitovsky egy szellemes intellektuális csavarral megfordította a kérdést. Milyen mértékű lehet az a „megvesztegetés”, amellyel a potenciális vesztesek eltéríthetnék szándékuktól a potenciális nyerteseket?

Ez a polémia sok mindent elmond Scitovsky (és ennek a vitának az összefüggésében Káldor) látásmódjáról. A társadalmi jólét nem formális kategória, nem egy W függvény, amelynek a maximumát próbáljuk elérni. A társadalmi jólét fogalma mögött élő emberek, csoportok, érdekkonfliktusok, disztribúciós és redisztribúciós csaták húzódnak meg. A jólét általános emelése nem csupán áldásokat hoz, hanem sokak számára szenvedéssel, eddigi életformájuk megrendülésével, érdekeik sérelmével jár. Lehet-e ezeket a konfliktusokat békés úton – dühödtt demonstrációk és politikai párviadatok helyett anyagi ösztönzőkkel – civilizáltan rendezni?

Egy másik példa Scitovsky innovátori tehetségére, eredetiségére, úttörő hozzájárulása az árelmélethez. A hagyományos mikroökonómia feltételezi, hogy a vevő és az eladó egymás egyenrangú partnerei. Az áralkuban mind a vevő, mind az eladó ismételten próbálkozik. A túl magas eladói ajánlatot túl alacsony vevői ellenajánlat követi, s újabb és újabb kísérletek alapján eljutnak egy szimmetrikus helyzethez. Scitovsky vezette be az ármeghatározó és árelfogadó (*price maker–price taker*) fogalompárt. Ma már kevesen tudják, hogy ez a megkülönböztetés Scitovsky elméjének szüleménye. Elég rájönni és kimondani, nevet adni a jelenségnek – s attól kezdve már mindenki magától értetődőnek tartja. „Hiszen ezt eddig is tudtam” – mondanák sokan. Tudták is, meg nem is. Éppen ebben áll a szellemi nagyság! Itt van az orrunk előtt egy különlegesen fontos jelenség.

Mindenki tud róla, ám mégsem veszi észre senki, amíg az igazi tudományos elme meg nem ragadja a jelenség lényegét, és a gondolkodás használható eszközévé nem teszi. Scitovsky az árelmélet egyik fontos témájává emelte annak tisztázását, hogy az áralakításban vannak aktívabb és passzívabb résztvevők. Más konkrét szabályok szerint folyik az áralakítás az ármeghatározó gazdasági egyedek körében, mint azoknál, akik nem tudnak, sok esetben nem is akarnak az áron alkudni. Vagy kénytelenek elfogadni az árat, mert nincs más lehetőségük. Vagy – áralku helyett – más tranzakciós partnert keresnek.

Scitovsky nem volt a közgazdaságtudomány megújításáért küzdő harcos intellektuális forradalmár. Úgy újított, hogy egyszerűen mást tett, mint a többiek. Szemléltetésül azt a munkáját említem, amelyet – saját ízlésem szerint – a legizgalmasabb művének tartok, a *Joyless Economyt*. Magyarul is megjelent *Az örömtelen gazdaság* címen.* Itt szinte sűrítve érzékelhető Scitovsky valamennyi ragyogó intellektuális képessége.

„Rácsodálkozok” az amerikai társadalomra. Itt van ez a fantasztikusan termelékeny gazdaság, tüneményesen gyors technikai fejlődéssel, lehengerlő versenyképességgel. Állítólag ez a „fogyasztói társadalom” legigazibb megtestesülése, ahol minden technikai változás a fogyasztó magasabb igényeit szolgálja. S lám, valahogy mégis örömtelen ez a gazdaság.

Emlékszem arra, amikor Scitovsky személyes beszélgetésben, a tőle megszokott szelíd iróniával leírta az amerikai életforma egyik paradox jelenségét. Folyamatosan gépeket találnak ki arra, hogy az embereket a mindennapi tevékenységben megkíméljék a fizikai erőkifejtéstől. Nem kell késsel szeletelni a kenyeret, mert van kenyérszeletelő gép, nem kell kézzel kinyomni a narancsot, mert van narancsnyomógép, nem kell kézzel darálni a kévét, mert van villanydaráló – és így folytathatnánk hosszú sorban. Lifttel vagy mozgólépcsővel járunk függőleges irányban, autóval teszünk meg minden lépést vízszintes irányban. Az élet valóban könnyebbé válik, de az izmaink elernyednek, szervezetünk elpuhul. És akkor jön a *work-out*, a testedzés – ha kell, megint csak gépekkel, amelyek segítségével szimulálni lehet a gyaloglást, a biciklizést, a valóságosan súlyos tárgyak hasznos felemelését.

Scitovsky ebben a munkájában a közgazdasági elmélet pszichológiai megalapozásához tér vissza. Milyen gyenge, sok szempontból dilettáns ez a megalapozás. Például abban, hogy az öröm fő kritériumának a kielégítést (*satisfaction*) tekinti. Holott legalább ekkora vagy talán még nagyobb a szerepe az élet élvezetében annak, ami a kielégülést megelőzi, az érzékek felkészülésének, az öröm várásának. A remény sokszor szebb és több boldogságot ad, mint a beteljesülés.

Ez a nagyszerű könyv egész sor izgalmas kérdést vet fel. Vajon mennyire korrelál az anyagi jólét és a boldogság? Hivatkozik vizsgálatokra, amelyek kimutatták, hogy az önmagukat boldognak, illetve boldogtalannak valló emberek eloszlása eléggé stabil, s kevésbé függ az anyagi életszínvonal emelkedésétől. Függ azonban attól, hogy az, akit a boldogságáról-boldogtalanságáról megkérdeznek, mit gondol saját helyéről a társadalomban. Milyen a helyzete másokéhoz viszonyítva? Mennyire szerez neki örömet az anyagi értékek fogyasztása mellett a szellemi értékek élvezete? Az Egyesült Államok számos városa az egy lakos által termelt GDP vagy az egy lakosra jutó jövedelem tekintetében sokkal gazdagabb, mint a hasonló méretű európai városok. Viszont ez utóbbiakban jóval több az egy lakosra jutó színházak száma.

Scitovskynak ezt a ragyogó művét először eléggé hűvösen fogadta a közgazdasági szakma. Idegen volt a probléma felvetése. És idegen volt a megközelítés interdiszciplináris jellege. Eppen ez volt a szerző egyik jellegzetes vonása. Elsősorban közgazdász volt, de nem csak közgazdász. Politikatudomány, szociológia, pszichológia, történelemtudo-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990. Fordította: *Kuti Éva*.

mány és ez utóbbin belül az emberi kultúra és civilizáció története – munkáiban valamennyit felhasználta. Ha kellett, nem volt rest megtanulni új fejezeteket a szomszéd diszciplínák tudásanyagából. Nemcsak e tudományágakon belül mozgott otthonosan, hanem átjárt közöttük, új ajtókat nyitva, új folyosókat és átjáró hidakat építve az egymástól elzárkózó tudáshajlékok között. A napjainkban már eléggé ritka reneszánsz tudós igazi megtestesülése volt Scitovsky Tibor.

Az örömtelen gazdaság jól tükrözi szerzőjének sokrétűségét, nemcsak az interdiszciplinaritás tekintetében, hanem a nemzeti-nemzetközi kötődésekben is. Scitovsky Magyarországon született és nőtt fel, majd először Angliába költözött, és ott fejezte be tanulmányait. Ha ott marad, bizonyára ő is előbb-utóbb a Lordok Házába került volna, mint három magyar kollegája, Káldor, Balogh és Bauer. Ő azonban tovább vándorolt; 1939-ben telepedett le az Egyesült Államokban. Lojális polgára volt az amerikai államnak. Az Amerikai Közgazdasági Társaságtól megkapta a *Distinguished Fellow* címet, ezt a legmagasabb elismerést jelentő kitüntetést, amelyben évenként egyetlen közgazdász részesül. Mégis, amikor megírta önéletrajzát, a magyar kiadásnak Egy büszke magyar emlékiratai címet adta.* A szülőhazához való ragaszkodás és a Scitovskyra jellemző huncut önirónia ötvöződik a címben, amely gyermekkorra egyik történetéhez kapcsolódik. Egy berlini parkban játszadozott, csinos nevelőnőjének felügyelete alatt. A parkba lóháton érkező Vilmos császár tulajdonképpen a különlegesen csinos nevelőnőt szeretett volna megszólítani, de illedelmesebbnek érezte azt, ha a kisfiút kérdezi meg: „Ki vagy te?”. Mire a kisfiú, a gyermek Scitovsky Tibor azt felelte (persze német nyelven): „Egy büszke magyar.”

Scitovsky Tibor jellegzetes példája volt annak, amit úgy szoktak nevezni: „multiple identity”, többszörös azonosságú egyén. Magyar is volt, amerikai is volt – egyszerre európai és amerikai. Európai értékek jelentek meg a gondolkodásában, amikor Amerikáról írt, de az amerikai tapasztalat adott sugalmazást nem is egy elméleti munkájához. Az Angliában töltött sok év alatt az angol, a Párizsban töltött hosszú idő alatt a francia kultúrát szívta fel nyitott szellemisége. Igazi kozmopolita volt, aki nagyszerűen érezte magát Londonban, Párizsban, Budapesten és Kaliforniában.

Nem mintha hiányoztak volna a „történelmi gyökerek”. Történelmi a név. Aki tanulmányozta a magyar katolikus egyház történetét, annak ismerős Scitovszky János Keresztély hercegprímás neve – ő Tibor dédapjának volt a testvére – vagy Scitovszky Tiboré. Scitovsky édesapja fontos szereplője volt a magyar közéletnek a két világháború között. Konzervatív gondolkodású ember volt, aki karrierje egyik csúcspontján külügyminiszteri, másik csúcspontján a legnagyobb magyar kereskedelmi bank elnöki posztját töltötte be. Fiát a magyarsághoz nem elsősorban a nagy név, a családi múlt kötötte, hanem a nyelv, a magyar költészet, a zene, a kultúra, a hazai ételek íze. Szeretett magyarul beszélni, s hatvan év után is akcentus nélkül szólalt meg. Nagy hozzáértéssel gyűjtött könyvtárát, nem sajnálva a hosszú utánjárás gondját, a budapesti Közép-európai Egyetemenk ajándékozta.

Ugyanakkor mélyen beágyazódott az Egyesült Államok és az egész világ szakmai életébe. Ez a többszörös kötődés nem gyötörte, inkább örömet szerzett neki és azoknak, akik vele érintkezettek.

Scitovsky Tibor kedves, előzékeny, halk szavú és udvarias volt mindenkihez. Ha Magyarországon le nem járatták volna ezt a fogalmat, azt mondanám: finom úriember, igazi gentleman volt. Nem a származás, hanem a belső elegancia, a lelki finomság tette azzá. Budapest egyik legszebb, fényűzően, kiváló ízléssel megtervezett és berendezett villájában töltötte el fiatal éveit (ma az angol nagykövet rezidenciája), de legszívesebben

* Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1997. Fordította: *Kuti Éva*.

a család sofőrjével barátkozott. A konzervatív apa fiából liberális gondolkodású ember lett, a szegények, a hátrányos helyzetűek sorsát mélyen átérző, a világ gazdaságilag elmaradt részét nagy érzékenységgel kutató tudós. Róla igazán elmondható, hogy a legjobb gyerekszobája volt, s tudta, mit ír elő az étkezés etikettje – de ha finom ételt evett, sohasem mulasztotta volna kenyérral kitunkolni, szinte tisztára mártogatni a tányért.

Nem csupán az inspiráló tudóst veszítettük el, halála sokak számára személyes veszteség. Abban az örömben és megtiszteltetésben volt részem, hogy kedves és sokszínű személyes barátság fűzött hozzá. Nemcsak munkáin keresztül rajzolódott ki számomra az egyénisége, hanem a személyes találkozások révén is. Azért volt az örömtelen gazdaság szigorú kritikusa, mert ő maga tudta élvezni az életet. Még nyolcvanas éveinek derekán is mozgékony volt. Feleségével, az ugyancsak magyar, Tiborhoz hasonlóan vidám és állandóan tevékeny Erzsébettel együtt sokat kirándultak, hosszú utazásokra vállalkoztak, jókat ettek, gyönyörködtek kertjük szépségében. Emlékeimben nemcsak a gondolatébresztő beszélgetések maradtak meg, hanem a kedves vendéglői esték is, az a kép, ahogyan Tibor és Erzsébet élvezettel kanalazgatták a szegedi halászlevet, és az utolsó szalonnadarabkáig megették a túrós csuszát.

Akik csak a műveit ismerték, azok számára is nagy veszteség, hogy ez az éles fényű szellemi reflektor, amely újra és újra rá tudott világítani a homályos pontokra, immár kialudt. S azoknak, akik személyesen ismerték és szerették, pótolhatatlanul hiányozni fog a lebilincselően érdekes társalgó, a kedves és figyelmes barát, Scitovsky Tibor.

Kornai János